ವೈದಿಕ ದತ್ತಾತ್ರೇಯ ತತ್ತ್ವಮ್ (ದ್ವೈವಗಾತ್ರೀಯ)

॥ ई ॐ शान्तिः ॥

ॐ भद्रं नो अपि वातय मनः ॥

॥ वैदिकं दत्तात्रेयतत्त्वम् ॥

॥ कुमारः आत्रेयः ॥

॥ पूर्वपीठिका ॥

॥ दक्षिणेभारते श्रीक्षेत्रं गोकर्णम् ॥

१ श्रीमद्भारतभूमिमण्डलपदे भागेऽपरे दक्षिणे
तीरे सह्याद्रेः पश्चिमे विलसतो रत्नाकरस्याम्बुधेः ॥
गोकर्णं सुविराजते शिवकरं क्षेत्रं पवित्रं परं
तीर्थस्थानमिदं सुपावनपदं सर्वार्थसन्तोषदम् ॥ १ ॥

२ "कैलासे शशिशेखरं परशिवं भक्त्या समाराधयन्
पौलस्त्यः स दशाननः सुतपसा सत्सामगानं नयन् ॥
श्रीरुद्रस्य परप्रसादविमलं प्राणात्मलिङ्गं नमन्
सम्प्राप प्रणिधानतः परशिवात् सर्वात्मभावात् स्तुवन्

३ " गोकर्णेऽत्र गजास्यहस्तकमले दत्तं समाधानतः
गोपालेन गजाननेन बटुना योगात् प्रतिष्ठानतः ॥
पौलस्त्येन "महाबलेश्वर" इति प्रख्यातनाम्ना ततो
प्राप्तः स्वीयबलादशक्तवदनो दृष्टो बभूव प्रभुः ॥ ३

॥ गोकर्णक्षेत्रोपवर्णनम् ॥

४ " गोकर्णं श्रुतिपारगैः सुपुरुषैः सद्विप्रवृन्दैः समं
गण्यं चाग्र्यमग्निहोत्रनिरतैः स्त्रीभिः परम् ॥
वेदाध्यायपरायणैश्च बटुभिर्विद्वद्भिरापूरितं
क्षेत्रं दिव्यपवित्रमार्षनिलयं सन्दर्शनीयं समैः ॥ ४

॥ पूर्वं श्रीपाद श्रीवल्लभ स्वामिनां गोकर्णं प्रति आगमनम्

"श्रीपादः स यतीश्वरः श्रुतिपरः श्रीवल्लभो योगिराट्
श्रीरुद्रं समुपासितुं सुमनसा श्रद्धामयो मौनिराट् ।
आत्रेयाद्यवतारसत्त्वपुरुषः प्रज्ञानसच्चक्षुषा
गोकर्णं प्रति योगसत्त्ववपुषा सम्प्राप्त दिव्यार्चिषा ॥

॥ गोकर्णे श्रीस्वामिनां वर्षत्रयं तपश्चरणम् ॥
ततः कृष्णातीरस्थं कुरवपुरं प्रतिगमनम् ॥

"क्षेत्रेऽस्मिन् स तपश्चचार मनसा श्रीयोगसत्त्वत्विषा
हठयोगात् करणत्रयेण महसा सिद्धो बभूवार्चिषा ।
दत्तात्रेय इवापरः स गुरुराड् भूयः प्रसिद्धं जगौ
द्वीपं तत् कुरवं पुरं सुतपसे कृष्णातटं सञ्जगौ ॥ ६ ॥

॥ साम्प्रतं श्रीवासुदेवानन्द सरस्वती स्वामिनां गोकर्णं प्रति आगमनम्

"तद्वद् वेदविदेव सन् यतिवरो योगीन्द्र एवाऽभवान्
दत्तात्रेयसुयोगसत्त्वजनितः श्रीवासुदेवाभिधः ।
गोकर्णं स समागमत् सुमनसा श्री शालिवाहे शके
(१९२१) श्रीभूराद दिगिन्दुसम्मितगुणे साधारणे ऽब्दके ॥ ७ ॥
पुण्ये मासि ~~पत्रे पक्षे शुक्ल पक्षे~~ सितेऽश्विने चन्द्रमासि वै श्रीपौर्णमास्यां तिथौ (कोजागरे
दत्तात्रेयगुरोः स्वपादेशादयं वै द्वादशार्णं मनुम् ।
दीक्षादानमुखेन मेऽभ्युदयदं निःश्रेयसैकास्पदं
दत्त्वा सोऽयमभूत् स्वयं मम गुरुः श्रीवासुदेवो यतिः ॥
॥ ८ ॥

श्रीदत्तात्रेयस्य वैदिकतत्त्वोपदेशः वेदसम्मतम् ॥

९ ॥ आत्रेयस्य मुदितम् तत्त्वगुणतः सात्त्विकं वैदिकं
सोऽत्रैवादिशदात्मसाक्षात्करणतः श्रव्यास्पदं दैविकम् ॥
आत्रेयो मुनिरात्मतत्त्वकरणैः परमन्त्रदृक् सन्दृशा
सोऽत्रैवाभ्युदितः स्वयं त्रिगुणतः सर्वान्तरोऽन्तर्दृशा ॥ ९ ॥

१० ॥ मध्ये वान्तरितं सुबीजममृतं गुह्यं समुद्दं विदा
सत्त्वेनाङ्कुरितं निरन्तरमृतं तत् सन्धृतं मे हृदा ॥
श्लोकेनाभ्युदितं श्रुतिप्रणिहितं गीर्वाणवाणीमयं
सुश्लोकाय हि कल्पतां त्रिभुवने सद्बोधवं सन्मयम् ॥ १० ॥

११ ॥ नैतत् पूर्वमिह श्रुतं परतमं तत्त्वं सदासीदिदं
नैवं सर्वमितः परं श्रुतिमत् श्रोतुं सुलभ्यं पुनः ॥
सम्प्रत्येव समाश्रुतं भगवतः श्री वासुदेवात् सतः
सत्सं संविदितं गुरोः श्रुतिमुखाद् भाग्यात्पूर्वं श्रुते ॥ ११ ॥

१२ ॥ लोकानां परसंविदाऽभ्युदयदं प्राप्यक्षितेश्चक्षितं
स्वालोकाय महः परं प्रभवतात् स सारमार्थप्रदम् ॥
नीतं स्वात्मनि वेदमन्त्रवचसा लोकेऽत्र मा भूद् वृथा
गीतं तद् हृदि देवरातमनसा लेलायतां सर्वथा ॥ १२ ॥

॥ अत्र अन्तिमोऽयमुपसंहारश्लोकः ॥

॥ आग्निरत्रिकृतोऽत्र सोऽयमत्रिरिज्यते
सोऽत्रिजो भवानृषिः परः कुमार उच्यते ॥
दैवतेन्द्रवैद्युतोऽग्निरत्रिरेव मिध्यते
देवरातवाङ्मुखोऽत्रिरग्निरासमिध्यते ॥ १ ॥

॥ ई ॐ श्रीः ॥

"ॐ भद्रं नो अपि वातय मनः॥

"वैदिकं दत्तात्रेयतत्त्वम्"

(१) अथ प्रथमा कला ॥

१ "भौमोऽत्रिस्त्रिवृदेकणात् स्वयमजः सन् सत्त्वभूः पुरुषः
सोऽग्निर्विश्वमुगेव सन् परऋषिर्द्रष्टाऽत्र सोऽ...ऽऽर्चिषि
तच्छक्तिर्यदनित्यसूयति चिता माताऽनसूयाऽऽर्चिषी
स्वात्रेयः स कुमार आदिमचिते रश्मिर्नभूवार्चिषा ॥ १ ॥
दत्तात्रेयस्य माता सती अनसूया ॥

२ "माता सैषामसूयया विरहिता सौम्यस्वभावोन्नता
मात्री मानवती गुणेन महता सर्वस्वमानान्विता ॥
साऽत्रेरत्रिवृता बलेन बृहता सत्त्वैकचिन्तोदिता
ज्योतिर्भिस्त्रिवृतं सुतं जनयितुं शक्ताऽनसूया मता ॥ २ ॥

३ "अत्रिः सोऽयमनसूयया समाधिया स्वात्मानुरूपा प्रिया
शक्त्या तद्दृढभावतत्त्वपरया सत्त्वैकभावाश्रया ॥
तस्यात्रेः स कुमार आदिमसुतस्तत्त्वत्रयात्मोर्जितः
शक्तः स त्रिवृदात्मकः समुदगाऽऽयोतिरत्रेयणार्चि ॥

४ "अत्रेर्दीप्तसुदीर्घदिव्यतपसा चिद्योगशक्त्योर्जिताद्
आदित्यात् त्रिवृदग्निरूपकतनूर्जज्ञे भवान् भार्गव ॥
आत्रेयः स कुमार आर्षमहसा सन् मन्त्रदृक् सन्दृशा
दत्तात्रेय इति प्रसिद्धिमुदगात् त्रैमूर्तिशक्त्या दृशा ॥

स्वयं

४ "यो जातरित्रवृदाग्नि रूपकचितेः सोऽत्रेः कुमारः याद्॥

"स्वीयं जन्म ददर्श तात्त्विकदृशा शास्त्रात् स्वसत्त्वान्वः
हृद्योगेन भवान योनिजतनूरिड्मन्त्रावाचाऽऽर्षिया
हृद्यं श्रावयति स्वमानमुखतो हृद्यं निजान्तर्दृशा ॥४॥

—

५ "योगात्सोऽहमपश्यमात्मजननं चित्संविदाऽऽत्मानन्दं
स्वाविर्भूतनिजस्वरूपमननं जागर्ति सत्त्वायनम्॥
यज्ञेनेन्द्रपरेण युक्ततपसा प्रज्ञानसत्त्वोदयाद्
यज्ञीयोऽग्निरयं त्रिवृत् स्वमहसा सत्तानुरूपान्वयात्॥

—

॥अस्मिन्नर्थे विश्वामित्रस्योदाहरणम्॥

—

(७) "अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन्॥
अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम॥
(विश्वामित्रः ऋ॰ मं॰ ३। १)

"त्रिधातुरर्को रजसो विमानोऽजस्रं ज्योतिर्हविरस्मि सर्वम्॥
(साम॰

१ "तुभ्येदमिन्द्र परि षिच्यते मधु त्वं सुतस्य कलशस्य राजसि॥
(जमदग्निः ऋक् १०।१६७।१)

—

"विश्वामित्र ऋषिः सुदिव्यतपसा जज्ञातवेदाः स्वयं
विश्वात्मा भुवि जन्मना समुदितो योऽग्निरस्मीत्ययम्॥
ज्योतिष्मान् जमदग्निना प्रमुदितो वाचा च तद्दृष्टया
तद्योगात् परमिन्द्रमभ्युपगतौ तौ साकमिन्द्रप्रिया ॥७॥

—

"त्वे क्रतुमपि वृञ्जन्ति विश्वे द्विर्यदेते त्रिर्भवन्त्यूमाः ।
स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा समदः सु मधु मधुनाऽभि योधीः ॥"
आथर्वणो बृहद्दिवः । ऋक् १०।१२०।३) यावधि ॥

"इन्द्र त्वन्निरता स्वतादिन्द्रिययुताः स्वीयानुभावापकं
यत्नं स्वं प्रति वृञ्जते क्रतुमयं संवित्क्रियारूपकम् ॥
सर्वे ते द्वितयानुरूपकलया शक्त्याऽऽत्मभावान्वयं
त्रेधा भावयुता भवन्ति तदुधा वृक्षा प्रभावास्वयम् ॥
॥ ८ ॥

॥ अथ कुमारस्य आत्रेयस्य मन्त्रदर्शनम्
तथा च सर्वानुक्रमसूत्रम् ॥

" अत्नोधि द्वादश-नुधागातोक्षिरे "कुमारं कुमारो वृशो वा जानः उभौ वा शाक्यन्नाम् । कं वीत्यृचो वृश एव," इति ॥
" कुमारं माता" इति द्वादशर्चं सूक्तम् । कुमार आत्रेयः वृशो वा जानः, अभौ वा ऋषी । "कमेतं त्वऽग्रोतिमा" इति वृश एव ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः । आनत ॥
(ऋ० मं० ५।२।१-१२

॥ अथ प्रथमो मन्त्रः ॥

" कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहा बिभर्ति न ददाति पित्रे ।
अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरतौ ॥"

९ "माता स्वस्यकुमार मत्र युवति श्रिस्योदितं स्वात्मजं
पित्रे नैव ददाति गुप्त भवनौ दिव्याग्नितेजोऽभिजम् ।
अस्यानीकमिदं स्वरूपममृतं पश्यन्ति नेमे जनाः
सन्तीह पुरः स्थितं ह्यमनसोऽपश्यन्त एवात्मनः ॥ १५
हिंसन्तीह पुरः स्थितं

आत्रेयस्य कुमारस्य आत्मनः प्रादुर्भाव साक्षात्कारः

३० "आत्रेयः स कुमार आन्तरदृशा भूमेररण्याश्रिते:
प्रादुर्भूतमिहाग्निमीशसदृशं भौमं प्रणौति श्रुते:॥
अध्यात्मं ह्यपरोक्षसत्त्वकदृशं तं जातवेदात्मकं
स्वात्मानं स कुमार आत्मनि विदन् सस्मार भूमात्मकम्॥३०॥

तत्त्वत्रय योगेन वेदार्थ समर्थनम् शास्त्रीयम्॥
पञ्चधा अर्थः दैवरातसमर्थितः॥

३१ "वेदार्थेऽखिलवेदमन्त्रवचने तत्त्वत्रयेणान्वयः
वेद्योऽर्थस्त्रिविधो मतोऽत्र विदुषां सम्यक्तया दृश्याऽन्वयः॥
शब्दार्थः प्रथमः स शास्त्रविहितस्तत्त्वैस्त्रिभिः स्यात् त्रिधा
तत्त्वेष्वयं त्विह पञ्चमोऽप्यभिहितः सन् दैवरातोदितः॥३१॥

भौम
॥आग्नेयेन तेजसा शरीराविर्भावे क्रमः॥

"अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनु रुध्यसे। गर्भे सञ्जायसे पुनः
(विरूपः आङ्गिरसः॥ (ऋ.मं. ८।४३।९)
"अप्स्वग्ने" तत मूल सांस्थितिपदं तद् वैद्युतज्योतिषः
सत्वं सम्प्रविशस्यतोऽवनिपदं स ह्योषधीः स्वार्चिषा॥
सोऽन्नेनापि सुवर्धितोऽत्र पुरुषाद् दिव्याहितः सोऽप्युमान्
गर्भे संस्कृतितः सचेतनतनुः सञ्जायसे चिन्मान्॥३२॥
॥कुमारस्यात्रेयस्य तदनुभावानुवचनम्॥

३४ "अध्यात्मं स कुमार आत्ममहसा भौमात्मनोऽग्नेस्तदा
सञ्जातः पृथिवीतले स्वतपसा सिद्धो द्विधा सागतः
स्वाविर्भूतनिजस्वरूपमनसा सञ्जातवेदः स्वयं
सत्स्वात्मन्यनुभावमन्त्रवचसा प्रोवाच स स्वान्वयम्॥३४॥

३५ "सत्वोन्मन्त्रदृगेव सन् मुवि त्र्यर्षिर्जातः कुमारः स्वकं
तत्त्वं संविदितं ततः समुदितं तत्स्वानुभावात्मकम् ॥
तत्त्वार्थात् परमार्थतः प्रमुदितं पूर्णप्रभावात्मकं
तस्मिन् स्वार्षे सुवेद मन्त्रनिचितं स्तौति स्वभावात्मकम् ॥ ३'

३६ ॥ संनिबद्धं पुरुषे सुवीर्यममृतं तद्गर्भिणीष्वाहितं
सद्योजातमिवैव रुद्रमहसं स्वं दिव्यदृष्ट्योहितान् ॥
वाच्यं छान्दसवेदमन्त्रवचसं स्वेद्धाग्नितेजोमुखं
वेद्यं तं त्रिवृतं विवेद सहसा योगात् त्रयीसन्मुखम् ॥ ३६ ॥

॥ आत्रेयस्य कुमारस्य तत्त्वत्रयभेदेन स्वरूपसमर्थनम्

(१)

३२ "भौमाग्नेः स कुमार आविरुदितः सन् भौतिकोऽग्निर्हितः
(२)
भूमात्मा दिवि दिव्य एव पुरुषः सूर्योऽधिदेवः स्तुतः ॥
आन्तर्योऽत्र सचेतनः स तनुभृद् वैश्वानरात्माऽन्तयान्त
(३)
प्रत्यग्ज्यन्तारितः स्वर्थतिन्द्रियपरादाध्यात्मिकोऽग्निः स्वयम् ॥ ३२

॥ तद्दर्शनात् आत्रेयस्य वृशस्य ऋषेरनुवचनम् ॥

३७ "दृष्ट्वा तं पुनरूर्जितं निजदृशा जातो वृशः सन्दृशा
दृष्टं दिव्यमहः सुपूर्णपुरुषं तं स्तौति मन्त्रैर्ऋचा ॥
जातं स्वं च कुमारमग्निवपुषं गुहं पृथिव्यां हितं
यज्ञे मन्त्रमुखेन सत्त्वमथनात् सूर्यादिरण्योः सुतम् ॥ ३७ ॥

॥ तथा च ताण्ड्य-ब्राह्मणवचनम् ॥ शाट्यायनकं च ।

१८ " ताण्ड्ये तत्त्वपरेतिहासवचनं शाट्यायने ब्राह्मणे
माण्डव्येन महात्मनाऽनुवचनं संश्रावितं ब्रह्मणे ॥
प्राज्ञास्तद् विमृशन्तु तात्त्विकदृशा प्रत्यक्षसत्त्वोदये
प्रज्ञानेन दिशन्तु सत्यवचसा साक्षात्कृतेः स्वोदये ॥ १८

॥ शाट्यायनब्राह्मणवचनम् ॥

॥ अस्मिन्नर्थे ऐतिहासिकं सङ्केतार्थतत्त्वम् ॥

१९ " केचित् तत्र परेतिहासपरकं सद्रूपकं दूचिरे
तस्मिन्नन्तरितं स्वसंतितुदितं तत्त्वार्थकं मेनिरे ॥
सङ्केतार्थकवेदमन्त्रवचनं सच्छास्त्रदृष्ट्या समं
सत्येनैव विमृश्यतां समधिया सङ्गृह्यतां सत्तमम् ॥ १९ ॥

" इतिहासः तत्त्वार्थबोधपरः

२० " तत्त्वार्थेष्वितिहासकल्पकमिदं सद्रोचकं रूपकं
तथ्येन प्रतिसंविदेऽन्वयपदं प्रज्ञाप्रतिष्ठापकम् ॥
तुष्यन्तीह जनाः सुरस्यकथया मत्वा मनोरञ्जकं
सुज्ञास्तत्र विदन्ति सत्यपरया विन्दन्ति सत्सज्जकम् ॥ २० ॥

॥ कुमारस्य आत्रेयस्य तात्त्विकार्थ विषये इतिहासकल्प

२१ ॥ ऐक्ष्वाकस्त्र्यरुणो बभूव नृपतिस्त्रैवृष्णनामाऽऽश्रुतः
आसीत् तस्य पुरोहितो द्विजवरो जानो वृशः सन्त्रऋषिः।
राज्ञस्तस्य रथस्य चक्रविगते रत्रैः कुमारो हतः
तस्मिन्नप्युभयोस्तयोरनुचितवृत्तोऽपराधोऽहितः ॥२

॥ वार्षेन साम्ना जानो वृशः कुमारस्य तस्य सञ्जीवनं चकार ॥
॥ ताभ्यां तं कुमारं तत्पितृभ्यां सन्दत्तः। तस्मात् दत्तात्रेय इति स...

२२ ॥ राज्ञेऽः स तु सारथिः शुभगुणो जानो वृशो ब्राह्मणः
साम्ना तं समजीवयत् स्वरगुणैः वार्षेन सद्ब्राह्मणः ॥
दिष्ट्या तत्र मृतः पुनः प्रजनितो दत्तः पितृभ्यां तयो
"दत्तात्रेय" इति प्रसिद्धिमुदगात् सोऽयं कुमारः स्वतः॥ २२॥